

DEFORMAȚIA CRANIANĂ INTENȚIONATĂ ÎN COMUNITĂȚILE SARMATICE

Angela SIMALCSIK*

Keywords: Sarmatian culture, Smeeni–Movila Mare, artificial cranial deformation.

Introducere

Obiceiul deformării intenționate a craniului/capului capătă o răspândire relativ largă în Bazinul Carpatic odată cu venirea populațiilor migratoare, fiind adus în acest spațiu, printre mulți alții, și de sarmați. Cele mai timpurii morminte sarmatice, ale căror defuncții au craniile deformate artificial, provin de lângă munții Ural și datează din secolele II-I î.Hr. Există păreri conform cărora obiceiul deformării craniene a fost adus în sânul comunităților sarmatice de lângă Urali de alte grupuri de migranți care practicau acest obicei și se integrău treptat în mediul sarmatic¹. Odată cu migrarea sarmaților spre vest, arealul craniilor deformate începe să se extindă, pentru ca la sfârșitul secolelor II-III d.Hr. să capete răspândire relativ masivă și să devină în unele comunități un *atribut sarmatic* și chiar un fenomen de masă printre migratorii târzii. În unele serii scheletice analizate antropologic, craniile deformate ating proporții de până la 70-80%². Un bun exemplu este seria de 870 schelete descoperite în mormintele din necropolele sarmatice tumulare și plane din bazinul inferior al râului Don, din care 245 de cranii (circa 28%) prezintă deformație artificială de tip circular (fronto-occipitală). Pentru mormintele sarmatice descoperite în tumuli, ponderea scheletelor cu craniul deformat este de circa 55%, pe toate aceste cranii fiind prezente bureletul pre-bregmatic și depresiunea post-bregmatică. Deducem că obiceiul era bine înrădăcinat în unele grupuri sarmatice târzii din bazinul inferior al Donului³.

În ceea ce privește teritoriul României, pentru nici una din populațiile sarmatice studiate paleoantropologic, practicarea obiceiului deformărilor craniene nu constituie un fenomen de masă, concluzie ce se bazează, deocamdată, pe descoperirile și analizele paleoantropologice realizate până în prezent. Proporția de cranii deformate artificial este cuprinsă între 17-20% din totalul celor studiate. După N. Mirițoiu, obiceiul denaturării formei naturale a capului a

* Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov”, Academia Română – Filiala Iași (România); Centrul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (Republica Moldova); angellisimal@yahoo.com.

¹ M. A. Balabanova, *Obicaii iscuvstvennoi deformatzii golovi u pozdnh sarmatov: Problemi, issledovania, rezulitati i sujdenia*, în *Nijnevoljskii arheologhiceskii vestnic*, 4, 2001, p. 107–108.

² B. V. Firstein, *Sarmati nijnego Povoljia v antropologhicescom osveshcenii*, în T. A. Tot B. V. Firstein (red.), *Antropologhiceskie dannie c voprosu o Velikom pereselenii narodov. Avari i sarmati*, Nauka, Leningrad, 1970, p. 146; M. A. Balabanova, *op. cit.*, nota 1; V. Bârcă, O. Symonenko, *Călăreții stepelor. Sarmații în spațiul nord-pontic*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009; N. Mirițoiu, *Arhitectura craniană și deformarea artificială intenționată a craniului*, lucrare de doctorat susținută la Centrul de Cercetări Antropologice „Francisc I. Rainer” din București, Academia Română, 2005, p. 125-131; E. F. Batieva, *Gheografia antropologhiceskih tipov drevnego naselenia nijnego podonia (epoha bronzii-srednevekovie)*, în „Archäologische Beiträge”/ „Archaeological Proceedings”, 8, 2013, p. 129-144.

³ E. F. Batieva, *Iscuvstvenno deformirovanie cerepa v pogrebeniah nijnedonskih moghilnicov (pervie veka nashei eri)*, în M. B. Mednikova (red.), *Iskustvennaia deformatzia golovi celoveka v proshlom Evrazii*. OPUS: Mejdistsiplinariie issledovania v arheoghii, Institut Arheoghii RAN, Moskva, 2006, p. 54-55.

fost practicat numai de populațiile migratoare, nefiind însușit de cele autohtone⁴.

Complexele funerare sarmatice de pe teritoriul României, în care s-au descoperit schelete cu cranii deformate artificial, sunt destul de numeroase, însă puține dintre acestea au fost atestate antropologic și publicate. În teza sa de doctorat, susținută în anul 2006 (urmează să fie publicată în seria bilingvă *Studien zur Eisenzeitlichen Archäologie Thrakiens/Studii privind arheologia epocii fierului din Thracia*⁵), N. Mirițoiu realizează repertorierea scheletelor cu cranii deformate artificial/intenționat descoperite pe teritoriul României. Acest repertoriu este până în momentul de față singurul referitor la astfel de descoperiri și relativ complet⁶.

Pentru România, la nivelul anului 2005 erau cunoscute 61 de situri cu un total de circa 155 de cranii deformate intenționat. Un număr de 16 situri (cu circa 25 de cranii) au rămas neatestate antropologic. Numărul publicațiilor antropologice este și mai mic, cuprinzând doar 20 de cranii deformate intenționat⁷. Cele mai multe descoperiri privind craniile cu deformație artificială, în proporții oarecum egale, aparțin sarmaților (sec. II-III d.Hr.), necropolelor romano-bizantine (sec. IV-VI d.Hr.) și necropolelor medievale timpurii de tip Dridu (sec. VIII-IX), acestea fiind urmate de mormintele hunice (sec. V d.Hr.) și necropolele gepidice (sec. VI d.Hr.)⁸. În sec. II-III d.Hr. se încadrează 31 de cranii cu deformație artificială care aparțin sarmaților (6 masculine, 12 feminine, restul indeterminabile). Pentru teritoriul Moldovei sunt cunoscute 9 situri cu 13 cranii deformate intenționat, pentru Muntenia – 15 situri cu 22 sau 23 cranii, pentru Dobrogea – cel puțin un sit cu 3 cranii intenționat deformate, la care se adaugă mormintele de la Ploiești-Triaj, Sultana-Valea Orbului și Trestiana⁹.

Lucrarea de față are drept scop principal includerea unui nou caz de deformație craniană intenționată în circuitul științific, identificat (dar nepublicat) de O. Necrasov în perioada în care, împreună cu echipa de antropologi ieșeni, s-a preocupat de studiul materialului osteologic descoperit în arhicunoscutul tumul pluristratificat de la Smeeni (jud. Buzău).

Movila Mare de la Smeeni (jud. Buzău) a fost cercetată în anul 1959 de o echipă condusă de arheologul Victor Teodorescu de la Muzeul Regional de Istorie din Ploiești. Materialul osteologic uman a fost analizat de Olga Necrasov, Maria Cristescu și Serafima Antoniu de la Laboratorul de Morfologie Animală din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Primele rezultate arheologice sunt publicate în anul 1962¹⁰, iar cele paleoantropologice, în anul 1964¹¹, în acestea din urmă fiind inclusă doar analiza, pe faze, a 16 schelete, după cum urmează: cele descoperite în morminte cu ocră în groapă simplă (faza I), în morminte cu ocră în groapă cu treaptă (faza II), în morminte cu catacombă (faza III) și în morminte cu groapă mică (faza IV). Materialul osteologic uman omis din publicațiile apărute în anul 1964 au fost incluse într-un raport antropologic trimis de autorii analizei arheologului Victor Teodorescu, iar în acest din urmă grup intră osemintele descoperite în mormintele sarmatice, respectiv din faza V a tumulului (mormintele M.2, M.3 și M.10) și cele dintr-un mormânt solitar, rămas pe un martor dintr-un cimitir medieval (faza VI)¹².

⁴ N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 152-153.

⁵ N. Mirițoiu, *Arhitectura craniană și deformarea artificială intenționată a craniului (Cranii deformate din România)*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, 66, 3-4, 2015, p. 365-375.

⁶ *Ibidem*, p. 155-182.

⁷ *Ibidem*, p. 131-132.

⁸ *Ibidem*, p. 152-153.

⁹ *Ibidem*, p. 132-133, 141-142.

¹⁰ N. I. Simache, V. Teodorescu, *Săpăturile arheologice de salvare de la Smeeni (r. Buzău, reg. Ploiești)*, în „Materiale și cercetări arheologice”, VIII, 1962, p. 273-281.

¹¹ O. Necrasov, M. Cristescu, S. Antoniu, *Studiul antropologic al scheletelor descoperite în necropola de la Smeeni aparținând eneoliticului și vârstei bronzului*, în „Studii și cercetări de antropologie”, I, 1, 1964, p. 13-31; *idem*, *Étude anthropologique des squelettes de Smeeni datant de l'énéolithique et de l'âge du bronze*, in „Annuaire Roumain d'Anthropologie”, 1, 1964, p. 19-28.

¹² Raportul antropologic predat de autorii analizei antropologice arheologului Victor Teodorescu. S-au păstrat

După aproape 60 de ani, datorită identificării unor date suplimentare în arhivele și depozitele instituțiilor actuale de profil din Ploiești, Buzău și Iași, dar și a diversificării metodelor actuale de analiză arheologică și paleoantropologică, această descoperire fascinantă a beneficiat de un studiu complex interdisciplinar, care s-a materializat în anul 2017 prin ieșirea de sub tipar a volumului „Smeeni–*Movia Mare*: monografia unui sit arheologic regăsit”, semnat de Alin Frînculeasa (arheolog la Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova), Angela Simalcsik (antropolog la Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov” Iași), Bianca Preda (arheolog la Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova) și Daniel Garvăn (arheolog la Muzeul Județean Buzău)¹³.

Material și metode de studiu

În depozitul osteologic al Centrului de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov” din Iași s-au păstrat, parțial, toate cele trei schelete provenite din mormintele sarmatice M.2, M.3 și M.10 descoperite în *Movila Mare* de la Smeeni. În plus, în arhiva instituției s-a păstrat documentația de analiză – fișe antropologice individuale (craniene și postcraniene) și câteva fotografii alb-negru care prezintă urme ale unor patologii identificate de autorii primei analize pe câteva din oasele postcraniene.

Pentru studiul de față, s-a înregistrat starea de conservare a materialului scheletic¹⁴ și cea de reprezentare¹⁵, iar ulterior s-au notat modificările tafonomice¹⁶. După verificarea vârstei la deces și a determinării sexului¹⁷, a urmat verificarea datelor biometrice, conformativ și morfoscopice¹⁸, categorisirea dimorfică a acestor date și observații¹⁹, estimarea staturii scheletice²⁰ și determinarea tipului antropologic²¹. S-a apreciat prezența eventualelor traumatisme, patologii, anomalii scheletice și trăsături non-metrice (epigenetice)²² și s-au

două exemplare ale raportului, unul în arhiva Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova și altul în arhiva Centrului de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov”, Academia Română – Filiala Iași.

¹³ A. Frînculeasa, A. Simalcsik, B. Preda, D. Garvăn, *Smeeni–Movila Mare: monografia unui sit arheologic regăsit*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017.

¹⁴ B. Connell, *Preservation and archaeological data*, în N. Powers (ed.), *Human osteology method statement*, Museum of London, London, 2008, p. 9.

¹⁵ J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*, în „Arkansas Archaeological Survey Research Series”, No 44, Fayetteville, 1994, p. 5-8.

¹⁶ *Ibidem*, p. 95-106.

¹⁷ D. H. Ubelaker, *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis and Interpretation*, Taraxacum, Washington D.C., 1979; J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *op. cit.*, nota 14; S. Mays, *The archaeology of human bones*, Routledge, London-New York, 1998; T. D. White, P.A. Folkens, *The Human Bone Manual*, Academic Press, Amsterdam-Boston, 2005.

¹⁸ R. Martin, K. Saller, *Lehrbuch de Anthropologie*, Fischer Stuttgart, Stuttgart, 1957-1966; Buikstra, Ubelaker, *op. cit.*, nota 14.

¹⁹ V. P. Alexeev, G. F. Debetz, *Kraniometria*, Nauka, Moskva, 1964.

²⁰ L. Manouvrier, *Determination de la taille d'après les grands os des membres*, în „Revue Ecole Anthopologie”, 2, 1892, p. 227–233; K. Pearson, *Mathematic contributions to the theory of evolution. V. On the reconstruction of stature of prehistoric races*, în „Philosophical Transactions of the Royal Society”, ser. A, 192, 1899, p. 169–244; E. Breitingner, *Zur Berenchnung der Korperhohe aus den langen Gliedmassenknochen*, în „Anthropologischer Anzeiger”, 14, 1938, p. 249–274; M. Trotter, G. Gleser, *Estimation of stature from long bones of American whites and Negroes*, în „American Journal of Physical Anthropology”, 10, 1952, p. 469–514; M. Trotter, G. Gleser, *A Reevaluation of Estimation of Stature Based on Measurements of Stature Taken during Life and of Long Bones after Death*, în „American Journal of Physical Anthropology”, 16, 1958, p. 79-123; H. Bach, *Zur Berenchnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen weiblicher Skelette*, în „Anthropologischer Anzeiger”, 29, 1965, p. 12–21.

²¹ P. Boev, *Die Rassentypen der Balkanhalbinsel und der Ostagaischen Inselwelt und deren Bedeutung fur die Herkunft ihrer Bevölkerung*, der Buglarischen Akademie der Wissenschaften, Sofia, 1972.

²² S. Mays, *The archaeology of human bones*, Routledge, London-New York, 1998; A. C. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin, *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998; D. J. Ortner, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Academic Press, Oxford, 2003; R. W. Mann, D. R. Hunt, *Photographic Regional Atlas of Bone Disease: A Guide to*

notat particularitățile scheletice apreciate în literatura de specialitate drept adaptări funcționale sau indicatori ocupaționali și ai stilului de viață²³.

Date paleoantropologice generale

Orizontul cultural-cronologic sarmatic al tumulului de la Smeeni este reprezentat prin trei morminte individuale: M.2, M.3 și M.10²⁴.

Mini-seria populațională sarmatică de la Smeeni însumează trei indivizi adulți: doi bărbați (M.3 și M.10) și o femeie (M.2), ceea ce din punct de vedere paleodemografic înseamnă reprezentare slabă²⁵. Vârsta medie la deces este de circa 44 ani pentru întreaga serie. Vârsta biologică a femeii este cuprinsă în intervalul 40-45 ani, a bărbatului din M.3 în intervalul 40-60 ani, iar a celui din M.10 este de circa 40 ani. Indicele de masculinitate este, evident, supraunitar.

Cele trei schelete sunt slab reprezentate în segmentele postcraniene și aproape complete în cele craniene. Osemintele au suferit distrugerii în timpul depozitării și manipulării, dar și din cauza numeroaselor permutări ale colecției osteologice. Cu toate acestea, starea de conservare a osemintelor păstrate până în prezent este bună. Toate fracturile și fisurile care au dus la fragmentare sunt produse *postmortem*.

Segmentul populațional masculin din orizontul sarmatic de la Smeeni, reprezentat prin doi indivizi (M.3 și M.10), are următoarele caracteristici biometrice: robusticitate scheletică moderată spre gracilitate; calotă mezocrană, hipsicrană și metriocrană; frunte eurimetopă; occipital bombat; schelet facial mezen spre lepten; profil facial ortognat; mezognatism alveolar; orbite mezoconci; nas leptorin (M.3) sau mezorin (M.10); pomeți reliefați și dispuși în plan apropiat cu frontalul, scunzi (M.3) sau relativ înalți (M.10); fosă canină de profunzime moderată; mandibulă robustă; statură scheletică supramijlocie (168 cm pentru M.3) sau submijlocie (162 cm pentru M.10). Ambele schelete masculine prezintă tipologie mixtă, însă în cazul bărbatului din M.3, pe fondul Nordoid s-au grefat elemente Mediteranoide, iar la cel din M.10, pe fondul Proto-Europoid, elemente Mediteranoide (Fig. 2/1-4; Fig. 3/1-4).

Segmentul populațional feminin din orizontul sarmatic de la Smeeni este reprezentat printr-un singur individ (M.2) cu următoarele caracteristici biometrice: gracilitate scheletică; calotă doliocrană, ortocrană și metriocrană; frunte îngustă, stenometopă; occipital bombat; față mezenă; profil facial ortognat, cu tendință spre mezognatism alveolar; orbite hipsiconci; nas leptorin; pomeți gracili; fosă canină superficială; mandibulă gracilă; statură scheletică submijlocie (150-152,9 cm); caracteristici tipologice predominant Mediteranoide, mixate cu elemente Mongoloide; deformație craniană de tip circular erect (fronto-occipitală) de slabă intensitate (Fig. 1/1-4).

Pathologic and Normal Variation in the Human Skeleton, Charles C. Thomas Publisher, Illinois, Springfield, 2005; T. Waldron, *Palaeopathology*, Cambridge University Press, Cambridge-New York, 2009; E. Barnes, *Atlas of Developmental Field Anomalies of the Human Skeleton: A Paleopathology Perspective*, Wiley-Blackwell, Hoboken, 2012.

²³ Gy. Pálfi, O. Dutour, *Activity-induced skeletal markers in historical anthropological material*, in *International Journal of Anthropology*, 11, 1, 1996, p. 41-55; J. E. Robb, *The interpretation of skeletal muscle sites: a statistical approach*, in „*International Journal of Osteoarchaeology*”, 8, 5, 1998, p. 363-377; P. Molnar, *Tracing prehistoric activities: Musculoskeletal stress marker analysis of a stone-age population on the Island of Gotland in the Baltic sea*, in „*American Journal of Physical Anthropology*”, 129, 1, 2006, p. 12-23; T. Molleson, *A method for the study of activity related skeletal morphologies*, in „*Bioarchaeology of the Near East*”, 1, 2007, p. 5-33; A. Myszka, J. Piontek, *Variation of Musculoskeletal Stress Markers in the Medieval Population from Cedynia (Poland) – Proposal of Standardized Scoring Method Application*, in „*Collegium Anthropologicum*”, 36, 3, 2012, p. 1009-1017.

²⁴ Simache, Teodorescu, *op. cit.*, nota 9, p. 279-280; A. Frînculeasa, A. Simalcsik, B. Preda, D. Garvăn, *op. cit.*, nota 12, p. 54-55, 58-59.

²⁵ Din cauza subreprezentării, dar și a absenței segmentului populațional sub-adult (infantil și juvenil), exprimăm rezerve în creionarea interpretărilor.

Referitor la starea de sănătate dentară, aceasta este foarte bună în cazul bărbatului din M.10 și precară în celelalte două cazuri (la femeia din M.2 și bărbatul din M.3), unde sunt prezente cariile, abcese și căderi dentare *antemortem*. Uzura coroanelor dentare este fiziologică moderată la femeia din M.2 și la bărbatul din M.10. La bărbatul din M.3 însă, pe lângă uzura fiziologică este prezentă și uzura culturală/ocupațională de tip abrazie (pe coroanele dinților frontali – incisivi și canini).

Modificările paleopatologice la nivelul oaselor postcraniene păstrate până în prezent se manifestă la doi indivizi (M.2 și M.3), sub forma unor fenomene degenerative ale coloanei vertebrale, în special a segmentului lombar. Ne referim la manifestări ale spondilartritei, prin formarea de osteofite marginale și hernie intervertebrală. Factorul cauzal principal este vârsta înaintată. Un rol la fel de important este jucat de efortul fizic intens, prin suprasolicitarea coloanei vertebrale.

Pe lângă spondilartrită, pe unele oase ale membrilor au fost identificate o serie de entezopatii care întăresc supoziția suprasolicitării sistemului musculo-scheletic, situație valabilă doar pentru bărbatul din M.3 și femeia din M.2. În cazul bărbatului din M.10 situația este total opusă, inserțiile musculare fiind destul de discrete, iar entezopatiile – absente, ceea ce înseamnă că efortul fizic depus de acesta a fost unul modest.

Referitor la traumatisme, la nivelul craniului bărbatului din M.3 menționăm un traumatism cranian suferit în timpul vieții și vindecat cu mult timp înainte de deces, situație constatată și de autorii primei analize antropologice „...prezența, pe exocranium, în regiunea creștetului, a cicatricei unei răni vechi, situată oblic și de-a curmezișul suturii sagitale, imediat după bregma. Rana lungă de circa 63 mm a fost provocată de o lamă tăioasă. Ea nu a afectat și endocraniumul, rămas întreg, provocând doar o ușoară proeminare a tăbliei interne lungă de 20 mm”²⁶. La această descriere adăugăm câteva detalii: leziunea este liniară, are direcție transversală-oblică, margini obliterate, netede și clar definite; sunt atinse ambele parietale; în locul leziunii tăblia externă a craniului este ușor înfundată (fractură închisă) (Fig. 2/3); leziunea are, în secțiune transversală, formă de V sau de semi-V. Acest tip de fractură închisă poate fi cauzată prin aplicarea unei lovituri directe și localizate, cu o forță moderată, cu un obiect alungit relativ tăios, asupra unei suprafețe de contact destul de întinse, în cazul de față, zona creștetului. Pe traiectul a circa 20 mm din leziune, pe endocranium se poate distinge o zonă ușor îngroșată – corespondentul zonei traumatizate. Leziunea a trecut prin etapa înfundării țesutului osos la locul de impact înspre interior. Pe tăblia craniană externă nu sunt vizibile linii de fractură sau fisuri, ceea ce ne dovedește, din nou, că traumatismul nu a fost foarte sever. Nu au fost identificate urme ale complicațiilor posttraumatice, cum ar fi instalarea unor procese infecțioase, nici pe tăblia craniană externă, nici pe cea internă.

Un nou caz de deformare craniană artificială/intenționată

Craniul scheletului feminin din mormântul M.2 de la Smeeni prezintă o particularitate deosebită, decelată și descrisă succint și de autorii primului studiu antropologic: „...o ușoară bombare sagitală a frontalului în porțiunea sa postero-mediană (pre-coronală), care se extinde și asupra regiunii post-coronale a parietalelor. Din cauza acestor bombări mediane, bolta craniană văzută din față prezintă un contur ogival. Imediat după ea, urmează o foarte ușoară depresiune transversală, după care bolta craniană nu mai prezintă nici un relief deosebit... Atât eminența mediană a frontalului, cât și ușoara depresiune post-coronală, ar putea reprezenta urme de deformare artificială a craniului...unele particularități morfologice ale craniului feminin ar putea indica o încercare neizbutită de deformare”²⁷.

Într-adevăr, craniul femeii de 40-45 ani din mormântul M.2 din Movila Mare de la Smeeni este deformat intenționat/artificial, printr-o procedură invazivă executată *antemortem*,

²⁶ Raportul antropologic predat de autorii analizei antropologice arheologului Victor Teodorescu.

²⁷ *Ibidem*.

prin aplicarea unei forțe sau presiuni imediat după naștere, procedeu ce a condus la remodelarea și alterarea formei naturale a acestuia, din cauza denaturării procesului normal de creștere osoasă²⁸. Compresiunea simetrică s-a obținut, cel mai probabil, cu ajutorul unui aparat cefalic format din bandaje aplicate simplu circular în jurul cutiei craniene. Acestea treceau peste frontal sau/și prin proximitatea suturii coronale (creștet) și prin regiunea din proximitatea suturii lambdoide, cel mai probabil prin zona posterioară a parietalelor.

Principalele caracteristici ale distorsiunilor cauzate de deformarea artificială au fost apreciate doar prin metoda observațiilor morfoscopice specifice craniilor deformate artificial. Frontalul are eminențele accentuate și prezintă o ușoară bombare pre-coronală pe linia de simetrie bilaterală. În regiunea imediat post-coronală (numită și post-bregmatică), pe parietalele există o depresiune destul de modestă (Fig. 1/1-2). Pe linia suturii sagitale, în extremitatea sa posterioară, este prezentă o altă depresiune, la fel de discretă. Nici pe frontal și nici pe parietale nu există proeminențe accentuate de tipul bureletului (Fig. 1/1-4). Occipitalul este normal din punct de vedere al formei și reliefului. Nu sunt vizibile, nici pe frontal și nici pe occipital, aplatizări transversale, care să indice folosirea unor obiecte dure presate cu bandaje, precum plăcuțe, pernuțe sau planșete interpușe între benzile constrictoare. Credem că pe craniul acestei femei, în primii săi ani de viață, a fost aplicat un aparat cefalic format din benzi constrictoare și bandaje elastice, care au presat mai agresiv pe regiunea post-bregmatică a parietalelor (creștet), unde semnele ligaturilor se disting ceva mai clar. Deformația este ușoară și destul de dificil de decelat, fapt ce poate sugera, într-adevăr, nefinalizarea procedurii din variate motive. În ceea ce privește tipul de deformare, credem că este vorba de tipul fronto-occipital, circular erect²⁹, frecvent întâlnit în seriile craniologice sarmatice.

Analogii din perspectivă paleoantropologică și discuții

Pe teritoriul României, mormintele sarmatice apar izolat, în grupuri mici de două până la 13 sau, mai rar, în grupuri mai mari (necropole). Nu se cunosc necropole sarmatice mari de tipul celor dintre Urali și Don. Nu se cunoaște nici un mormânt cu tumul până în prezent. În ceea ce privește mormintele sarmatice amenajate în tumuli preistorici (morminte secundare în tumuli aparținând epocii eneolitice), acestea sunt destul de frecvente. Amintim doar câteva, cum ar fi cele din tumulii de la: Măgura Jilavei-Ilfov, Histria și Hagieni din jud. Constanța; Brăilița din jud. Brăila; Valea Lupului, Glăvăneștii Vechi, Larga Jijia și Holboca din jud. Iași; Șuletea și Bârlad-Prodana din jud. Vaslui; Tecuci și Șendreni din jud. Galați; Largu din jud. Buzău; Ploiești-*Triaj* din jud. Prahova³⁰. Doar o parte din materialele osteologice descoperite în aceste movile funerare au fost analizate paleoantropologic.

Pornind de la seriile scheletice analizate paleoantropologic și publicate, putem creiona, ca o descriere generală, tipologia sarmaților care au viețuit pe teritoriul României. Așa cum era de așteptat, avem în față un complex de trăsături Europoide, cu variantele sale Proto-Europoidă, Proto-Mediteranoidă/Mediteranoidă, Nordoidă și Dinaroidă. În numeroase cazuri sunt bine exprimate elementele Mongoloide, grefate pe variantele tipului Europoid, așa cum este și în cazul femeii cu craniul deformat artificial din mormântul M.2 de la Smeeni.

Populațiile sarmatice din secolele II-III d.Hr. din România prezintă calote mezocrane, fețe înguste, scunde și slab profilate, cu trăsături Europoide și Mongoloide. Mai târziu, în secolele III-IV d.Hr. aceste caracteristici evoluează spre doliocranie, schelete faciale de dimensiuni mari, accentuat profilate orizontal, cu nas bine profilat.

²⁸ E. J. Dingwall, *Artificial Cranial Deformation: a contribution to the study of ethnic mutilation*, J. Bale & Danielsson, London, 1931, p. 1-15.

²⁹ J. Imbelloni, *Los Pueblos Deformadores de los Andes. La Deformación Intencional de la Cabeza como Arte y como Elemento Diagnóstico de los Culturas*, in „Anales de Museo Nacional de Historia Natural Bernardino Rivadavia”, 37, 75, 1933, p. 214.

³⁰ Gh. Bichir, *Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în „Pontica”, 5, 1972, p. 139.

Scheletele feminine cu deformație craniană din mormintele sarmatice prezintă o calotă brahricrană, față mezenă, orbite mezoconci spre hipsiconci și nas mezin spre leptorin. Femeia din mormântul M.2 de la Smeeni se apropie de această sumară descriere. O serie de elemente biomorfometrice ale acestui craniu feminin se aseamănă, de exemplu, cu cele ale seriei craniologice de la Pogorăști-Botoșani (sec. II-III d.Hr.), în special cu cele ale scheletului din mormântul M.2³¹. Trăsăturile Mongoloide sunt bine exprimate și în seria craniologică de la Probota-Iași (sec. II-III d.Hr.), atât la bărbați, cât și la femei, alături de deformația craniană artificială.

Menționăm alte șase schelete descoperite la Rákóczi-falva—Bivaly-lake (Ungaria), cu tipologie mixtă Europoid-Mongoloidă, cu craniul deformat artificial. Doar unul din cele șase provine dintr-un mormânt sarmatic, craniul acestuia este slab deformat, pe direcție fronto-occipitală, deformație realizată prin două ligaturi (una peste frontal și occipital, iar a doua, peste vertex și mandibulă)³². Menționăm și craniile deformate descoperite în mormintele sarmatice din necropola de la Madaras-Halmok (patru cazuri), Hódmezővásárhely-Mártély (un caz), Tiszadob-Sziget (două cazuri) și Kiskundorozsma (un caz). Toți acești indivizi, din punct de vedere tipologic, prezintă un fond Europoid mixat cu elemente Mongoloide, cele din urmă fiind mai clar exprimate la craniile deformate artificial descoperite la Tiszadob-Sziget și Madaras-Halmok³³. Deformarea craniană este slabă, pe direcție fronto-occipitală, de tip circular. Se presupune că ori sarmații, ori o altă populație care li s-a alăturat au adus obiceiul deformării craniului pe aceste teritorii³⁴.

Similitudini între caracteristicile femeii cu craniul deformat din mormântul M.2 de la Smeeni găsim și la câteva cranii provenite din morminte mai târzii. Ne referim mai întâi la mormântul hunic de la Dulceanca-Teleorman, datat în sec. V d.Hr., unde a fost descoperit scheletul unui bărbat cu trăsături mixte Europoide și Mongoloide, cu craniul deformat artificial (circular erect de slabă intensitate)³⁵. Un al doilea exemplu este mormântul de la Odorheiu Secuiesc-Harghita, probabil hunic, în care a fost descoperit scheletul unui bărbat cu caracteristici mixte Europoide și Mongoloide(?), cu deformație craniană de tip circular erect de slabă intensitate³⁶.

Dintre descoperirile scheletelor cu cranii deformate de pe teritoriul României, încadrate cronologic și cultural în cultura sarmatică, le menționăm doar pe cele analizate antropologic și eventual publicate (fie detaliat, fie doar sumar), după cum urmează: Adamclisi, jud. Constanța³⁷; Botoșani, jud. Botoșani³⁸; Căscioarele, jud. Călărași³⁹; Cetatea Veche (Tatina-Spanțov), jud. Călărași⁴⁰; Constanța-Tomis, jud. Constanța⁴¹; Drăgușeni, jud.

³¹ M. Cristescu, *Studiul antropologic al scheletelor din sec. III e.n. descoperite la Pogorăști, raionul Botoșani, reg. Suceava*, în „Arheologia Moldovei”, 2–3, 1964, p. 333.

³² T. Hajdu, Z. Bernert, *Embertani adatok a Tisza-vidék szarmata és gepida korához*, în *Tisicum*, 2007, p. 344.

³³ M. Köhegyi, G. Vörös, *Madaras-Halmok*, Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszénéről, 1, Szeged, 2011, p. 523-524.

³⁴ P. Lipták, *Embertan és emberszármazástan*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1980; M. Köhegyi, G. Vörös, *op. cit.*, nota 31, p. 523-524.

³⁵ D. Nicolăescu - Ploșșor, *Antropologische befunde über die skelettreste aus dem hunnengrab von Dulceanca (Rayon Roșiori)*, în „Dacia”, N. S., 5, 1961, p. 543-548.

³⁶ P. Lipták, *Germanische Skelettreste von Hács – Béndekpuszta aus dem 5 Jh.*, în „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, 13, 1-4, 1961, p. 231-246; N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 233-234.

³⁷ N. Mirițoiu, D. Nicolăescu-Ploșșor, *Analiza antropologică a osemintelor descoperite în cripta basilicii „simple” (A) de la Tropaeum Traiani*, în „Pontica”, XI, 1978, p. 189-207; N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 156.

³⁸ O. Necrasov, S. Antoniu, *Contribuții la studiul antropologic al populațiilor vechi care au trăit în zona orașului Bârlad*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, I, 1979, p. 19-37; N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 159-162.

³⁹ N. Mirițoiu, *Gräber mit künstlich deformierten Schädeln in Muntenien (p. 204 - 205)*, în Gh. Al. Niculescu (ed.), *Die sarmatische Kultur im Zusammenhang der kaiserzeitlichen archäologischen funde aus Muntenien unter besonderer Berücksichtigung der Funde von Târgșor*, Marburg, 2003, p. 204; N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 163-164.

⁴⁰ O. Necrasov, S. Antoniu, *Sur un crâne présentant une déformation dite „macrocéphale”, découvert a Tatina-*

Botoșani⁴²; Focșani, jud. Vrancea⁴³; Galați, jud. Galați⁴⁴; Isaiia, jud. Iași⁴⁵; Largu, jud. Buzău⁴⁶; Lișcoteanca, jud. Brăila⁴⁷; Măriuța-La Movilă⁴⁸; Oltenița, jud. Călărași⁴⁹; Ploiești, jud. Prahova⁵⁰; Pogorăști, jud. Botoșani⁵¹; Probota, jud. Iași⁵²; Râmnicelu, jud. Brăila⁵³; Sultana, jud. Călărași⁵⁴; Șendreni, jud. Galați⁵⁵; Târgșorul Vechi, jud. Prahova⁵⁶; Trestiana, jud. Vaslui⁵⁷; Trușești, jud. Botoșani⁵⁸; Ulmeni, jud. Călărași⁵⁹; Vlădeni, jud. Ialomița⁶⁰.

La această listă generoasă adăugăm 11 situri din spațiul pruto-nistean, care însumează până în prezent un total de 22 cranii deformate. Dintre acestea, 21 cranii au fost atribuite sarmaților din intervalul sec. I-III d.Hr.⁶¹, iar unul (de la Vadul lui Vodă) nu are încadrarea cronologică precisă⁶². Dintre craniile sarmatice descoperite între Prut și Nistru, au fost publicate antropologic doar cele de la Bocani, raionul Fălești⁶³ și cel descoperit în anul 2014 la Fîrlădeni-Șesul Popii, raionul Căușeni⁶⁴.

Referitor la tipul de deformare, pentru craniile sarmatice descoperite pe teritoriul

Spanțov, in „Annales Scientifiques de l'Universite de Jassy”, 8, 1, 1962, p. 115-120; N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 164-165.

⁴¹ E. Pittard, A. Donici, *Quelque crânes anciens de Roumanie présentant la déformation macrocéphalique*, in „Archives Suisses d' Anthropologie Générale”, VI, 1, 1931, p. 44-54; N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 166-167.

⁴² O. Necrasov, M. Cristescu, S. Antoniu, *Considerații asupra practicii deformării artificiale a craniului și a modificărilor morfologice consecutive*, în „Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași”, 13, 1, 1967, p. 35-40; ; N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 167-168.

⁴³ S. Morintz, *Necotorie voprosi sarmatscogo naselenia v Moldove i Muntenii v sviazi s Focshanskim pogrebeniem*, în „Dacia”, N.S., III, 1959, p. 451-471; K. Riskutzia, *Antropologhiceskaia ecpertiza ostatkov kostiaka naidennih v sarmatskom pogrebenii v Fokshanah*, in S. Morintz, *Necotoriie voprosi sarmatskogo naseleniia v Moldove i Muntenii v sviazi s Fokshanskim pogrebeniem*, în „Dacia”, N.S., 3, 1959; N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 169-170.

⁴⁴ D. Nicolăescu-Plopșor, *Considérations anthropologiques sur les ossements humain trouvés dans les tombes sarmates de Galați*, în „Dacia”, N.S., XXIII, 1979, p. 333-338; N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 186-188.

⁴⁵ N. Ursulescu, R. Kogălniceanu, *Necropola sarmatică de la Isaiia (c. Răducăneni, jud. Iași). Date preliminare*, în „Cercetări istorice”, XXI-XXIII, 2007, p. 27-58; G. Miu, *Studiul antropologic al scheletelor din necropola sarmatică de la Isaiia*, în „Cercetări istorice”, XXI-XXIII, 2007, p. 59-73.

⁴⁶ N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 213-214.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 214-215.

⁴⁸ M. Gătej, A. Soficaru, N. Mirițoiu, *Expertiza antropologică a osemintelor umane de la Măriuța-La Movilă (com. Belciugatele, jud. Călărași)*, în „Studii de preistorie”, 4, 2007, p. 159-169.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 234-238.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 250-251.

⁵¹ M. Cristescu, *op. cit.*, nota 29; N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 251-252.

⁵² E. Zaharia, N. Zaharia, *Sondaajul de salvare din necropola de la Probota*, în „Materiale”, 8, 1962, p. 599-606; N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 253.

⁵³ N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 254-256.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 261.

⁵⁵ Gh. Bichir, *Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în „Pontica”, 5, 1972, p. 137-176; N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 261.

⁵⁶ Gh. Diaconu, *Tîrgșor. Necropola din secolele III-IV e.n.*, Editura Academiei RPR, București, 1965; N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 262-270.

⁵⁷ O. Necrasov, S. Antoniu, *op. cit.*, nota 36; N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 270-271.

⁵⁸ O. Necrasov, M. Cristescu, S. Antoniu, *op. cit.*, nota 40; N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 271-272.

⁵⁹ N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 272-273.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 276-278.

⁶¹ V. Grosu, *Sarmații în spațiul geto-dacic răsăritean*, în „Arheologia Moldovei”, XVIII, 1995, p. 150; A. Simalcsik, *Despre deformația craniană intenționată. Referire asupra descoperirii de la Fîrlădeni (r-nul Căușeni)*, în „Arheologia Preventivă în Republica Moldova”, II, 1-2, 2015, p. 134-135; S. Popovici, E. Mistreanu, I. Noroc, *Un mormânt sarmatic descoperit la Fîrlădeni (r-nul Căușeni)*, în „Arheologia Preventivă în Republica Moldova”, II, 1-2, 2015, p. 73-76.

⁶² A. Donici, 1931, *Déformation crânienne en Bessarabie*, Association Française pour l'Avancement des Science, 55e session, Cogress de Nancy, Paris, 1931, p. 294-296.

⁶³ M. C. Velikanova, *Paleoantropologhia prutsko-dneprovskogo mejdurecia*, Nauka, Moskva, 1975.

⁶⁴ A. Simalcsik, *op. cit.*, nota 59.

României, N. Mirițoiu a diagnosticat două tipuri principale și anume, tipul circular (realizat cu ajutorul bandajelor), cu cele două varietăți principale, în funcție de direcția pe care se dispun benzile și curelele constrictoare, precum și în funcție de lățimea acestora (suprafața de craniu acoperită). Prima varietate a tipului circular este cea oblică, la care benzile elastice trec prin proximitatea punctului cranian *inion* sau prin regiunea inferioară a squamei occipitalului. A doua varietate a tipului circular este cea erectă, la care ligaturile trec prin proximitatea punctului cranian *lambda* (pre-lambdic sau post-lambdic). Al doilea tip este cel tabular (erect), realizat cu ajutorul leagănului/albiei. Pentru craniile deformate din România, variantele tipului circular (oblic și erect) însumează 84,7%, iar tipul tabular (doar erect) – o pondere de 8,10%. Predomină tipul circular cu varianta sa erectă⁶⁵, așa cum este și în cazul craniului femeii înhumate în mormântul M.2 de la Smeeni.

Cea mai accesibilă metodă de deformare în rândul sarmaților ar fi fost următoarea: nou-născutului i se aplica pe cap o bandă lată, în sens circular, de la frunte spre ceafă, care se lega pe frunte printr-un nod. Pentru a mări tensiunea și a căpăta aspectul de frunte teșită, uneori se foloseau suplimentar plăcuțe de lemn⁶⁶. Gradul de deformare era corelat cu situații pur personale și domestice; ligaturile se scoteau și o anumită perioadă de timp capul nu era presat, iar această metodă ducea la o deformare „mai moale” spre deosebire de cea practică de alani și de alte triburi din bazinul inferior al Donului. În momentul închiderii fontanelor, adică la vârsta biologică de circa 2 ani, când de cele mai multe ori se obținea deformația dorită, ligaturile se scoteau. Pentru a fixa forma capului, după scoaterea ligaturilor se mai purta uneori un aparat cefalic, care era preschimbat adesea cu căciulițe strâmte⁶⁷. Pentru a obține o deformație fronto-occipitală, sarmații foloseau uneori și leagănul, la care atașau scândurele sub un unghi de 45 grade⁶⁸.

În ceea ce privește descoperirile de pe teritoriul României, se crede că obiceiul deformării artificiale era aplicat în special copiilor de sex feminin⁶⁹. De altfel, se consideră că și în populațiile sarmatice târzii dintre Volga și Don deformarea craniană artificială de tip circular era practică în special pentru pruncii de sex feminin și foarte rar sau aproape deloc pentru cei de sex masculin⁷⁰.

Deformația craniană, în special cea de tip circular, se răspândește „agresiv” începând din sec. I-II d.Hr. la populațiile din stepele eurasiatice, de la munții Ural și până la Nipru și Nistru, pierzându-și specificitatea etnică. Ulterior, obiceiul deformărilor craniene predominant circulare este răspândit de către triburile sarmatice înspre vest până la limes-ul Daciei Romane⁷¹. Nu mai există nici o îndoială că tipul circular de deformare apare și se dezvoltă în mediul sarmatic dintre Volga și Don, dar nu mai devreme de sec. I d.Hr. Cele mai multe craniile deformate circular provin, pentru acest spațiu geografic, din morminte încadrate în perioada sarmatică mijlocie (cu defunctul depus pe direcție diagonală în groapă). Asocierea dintre deformarea craniană de tip circular și depunerea oblică a defunctului în groapă (iar uneori și cu prezența elementelor tipologice Mongoloide, în special la femei) apare și la populațiile sarmatice târzii, în prima parte a perioadei, ceea ce dovedește o relativă legătură genetică între populațiile migratoare din perioada sarmatică mijlocie și târzie.

Credem că întreg complexul de trăsături biomorfometrice încadrează foarte bine femeia înhumată în mormântul M.2 din Movila Mare de la Smeeni în complexul tipologic caracteristic grupului sarmaților dintre Volga și Dunăre, care sunt gracili, au calota

⁶⁵ N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 153-154.

⁶⁶ M. A. Balabanova, *op. cit.*, nota 1, p. 112.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 108-112.

⁶⁸ T. K. Hodjaiov, *Obicaii prednamerennoi deformatii golovi v Srednei Azii*, in *Antropologicheskie i etnograficheskie svedenia o naselenii Srednei Azii*, 2, 2000, p. 25.

⁶⁹ N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 152-153.

⁷⁰ M. A. Balabanova, *op. cit.*, nota 1, p. 108.

⁷¹ N. Mirițoiu, *op. cit.*, nota 2, p. 154.

predominant doliocrană, fața scundă, îngustă și moderat profilată orizontal⁷². Aceste trăsături sunt caracteristice și pentru seriile craniologice descoperite între Don și Volga, din bazinul inferior al Donului și din Ucraina, unde asocierea dintre deformarea craniană la femei (nu și la bărbați), prezența elementelor Mongoloide și depunerea oblică a defunctului în groapă este exprimată și la populațiile sarmatice târzii, în prima parte a perioadei și unde, de cele mai multe ori, în mormintele sarmatice fără inventar craniile deformate artificial joacă un rol etnic și au funcție de diferențiere culturală⁷³, așa cum este, credem, și în cazul mormântului M.2 de la Smeeni. Probabil că statutul sau rolul femeii înhumate în mormântul M.2 în Movila Mare de la Smeeni era unul important și deosebit în comunitatea din care făcea parte. Există ipoteze conform cărora în triburile sarmatice târzii privilegiul de a fi înmormântat în tumuli îl aveau persoanele în vârstă, în special bărbații; rareori beneficiau de un astfel de tratament funerar bărbații tineri, mai rar femeile și doar excepțional copiii.

INTENTIONAL CRANIAL DEFORMATION IN THE SARMATIC COMMUNITIES

With the migration of the Sarmatians to the west, the artificially/intentionally deformed skulls area begins to expand. On the territory of Romania this practice has never become a mass phenomenon. Sarmatic funerary complexes on the territory of Romania with skeletons with artificial deformed skulls are quite numerous. Unfortunately, only few are anthropologically certified and published. Through this work we introduce into the scientific network a new case of artificial cranial deformation – the Sarmatic grave 2 from the Smeeni-Movila Mare tumulus (Buzău County). This artificially deformed skull was identified by O. Necrasov in the 1960s and has remained unpublished.

Three graves from the Smeeni tumulus were assigned to the Sarmatian cultural-chronological horizon. This small skeletal segment consists of two males and one female. The average age at death for the entire skeletal series is about 44 years. The general typological picture of this population segment is depicted by elements of the Mediterranean anthropological type mixed with Mongoloid, Nordoid and Proto-Europeoid features.

The woman's skull of grave 2 is artificially deformed by symmetrical compression, probably using a cephalic device made of bandages applied simply circularly around the skull. We believe it is the circular erect (fronto-occipital) deformation type, commonly encountered in the Sarmatian craniological series. This skull has Mongoloid elements in its typological structure, in the mixture with Mediterranean features. The same features, along with the artificial cranial deformation, we find at the craniological series from Pogorăști-Botoșani (2nd-3rd century AD) and Probota-Iași (2nd-3rd century AD), but also at the skeletal series from the later graves, such as Dulceanca-Teleorman (5th century AD). The association between circular erect artificial cranial deformation and the presence of Mongoloid typological features (in female subjects, not in males) also occurs in the Sarmatian groups between the Volga and the Danube, between Don and Volga, from the lower basin of Don and from Ukraine.

BIBLIOGRAFIE

- Alexeev V. P., Debetz G. F., 1964, *Kraniometria*, Nauka, Moskva // Алексеев В. П., Дебец Г. Ф., 1964, *Краниометрия*, Наука, Москва.
- Aufderheide A. C., Rodriguez-Martin C., 1998, *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Bach H., 1965, *Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen weiblicher Skelette*, in *Anthropologischer Anzeiger*, 29, p. 12–21.
- Balabanova M. A., 1998, *Sarmatskoie naselenie Volgo-Donского mejdurecia (po materialam Ternovskogo moghilinika)*, in *Nijnevoljskii arheologhiceskii vestnic*, I, p. 60-68 // Балабанова М. А., 1998, *Сарматское население Волго-Донского междуречья (по материалам Терновского могильника)*, в *Нижневолжский археологический вестник*, I, с. 60-68.
- Balabanova M. A., 2001, *Obicnai iscustvennoi deformatzii golovi u pozdnih sarmatov: Problemi, issledovania*,

⁷² M. A. Balabanova, *Sarmatskoie naselenie Volgo-Donского mejdurecia (po materialam Ternovskogo moghilinika)*, in „Nijnevoljskii arheologhiceskii vestnic”, I, 1998, p. 60-68 ; *Idem, op. cit.*, nota 1.

⁷³ *Ibidem*.

- rezultatii i sujdenia, in Nijnevoljskii arheologhiceskii vestnic, 4, p. 107–122 // М. А. Балабанова, 2001, *Обычай искусственной деформации головы у поздних сарматов: Проблемы, исследования, результаты и суждения*, в Нижневолжский археологический вестник, 4, с. 107-122.
- Barnes E., 2012, *Atlas of Developmental Field Anomalies of the Human Skeleton: A Paleopathology Perspective*, Wiley-Blackwell, Hoboken.
- Batieva E. F., 2006, *Iscustvenno deformirovannii cerepa v pogrebeniah nijnedonskih moghilnicov (pervie veka nashei eri)*, în: М. В. Медникова (red.), *Iskustvennaia deformatzia golovi celoveka v proshlom Evrazii*. OPUS: Mejdistsiplinariie issledovania v arheologhii, Institut Arheologhii RAN, Moskva, p. 53-72 // Батиева Е. Ф., 2006, *Искусственно деформированные черепа в погребениях нижнедонских могильников (первые века нашей эры)*, в М. В. Медникова (ред.), *Искусственная деформация головы человека в прошлом Евразии*. OPUS: Междисциплинарные исследования в археологии, Институт Археологии РАН, Москва, с. 53-72.
- Batieva E. F., 2013, *Gheografia antropologhiceskiih tipov drevnego naselenia nijnego podonia (epoha bronzi – srednevekovie)*, in Archäologische Beiträge / Archaeological Proceedings, 8, p. 129-144 // Батиева Е. Ф., 2013, *География антропологических типов древнего населения нижнего подонья (эпоха бронзы – средневековье)*, в Археологические записки, 8, с. 129-144.
- Bărcă V., Symonenko O., 2009, *Călăreții stepelor. Sarmatii în spațiul nord-pontic*, Ed. Mega, Cluj-Napoca.
- Bichir Gh., 1972, *Sarmatii la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în Pontica, 5, p. 137-176.
- Boev P., 1972, *Die Rassentypen der Balkanhalbinsel und der Ostagaischen Inselwelt und deren Bedeutung für die Herkunft ihrer Bevölkerung*, der Buglarischen Akademie der Wissenschaften, Sofia.
- Breitinger E., 1938, *Zur Berenchnung der Körperhohe aus den langen Gliedmassenknochen*, in Anthropologhischer Anzeiger, 14, p. 249–274.
- Buikstra J. E., Ubelaker D. H., 1994, *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series, No 44, Fayetteville.
- Connell B., 2008, *Preservation and aschaeological data*, in N. Powers (ed.), *Human osteology method statement*, Museum of London, London, p. 9.
- Cristescu M., 1964, *Studiul antropologic al scheletelor din sec. III e.n. descoperite la Pogorăști, raionul Botoșani, reg. Suceava*, în Arheologia Moldovei, 2–3, p. 329–341.
- Diaconu Gh., 1965, *Tîrșor. Necropola din secolele III-IV e. n.*, Ed. Academiei RPR, București.
- Dingwall E. J., 1931, *Artificial Cranial Deformation: a contribution to the study of ethnic mutilation*, J. Bale & Danielsson, London.
- Donici A., 1931, *Déformation crânienne en Bessarabie*, Association Française pour l'Avancement des Science, 55e session, Cogress de Nancy, Paris, p. 294-296.
- Firstein B. V., 1970, *Sarmati nijnego Povoljia v antropologhicescom osveshchenii*, in Т.А. Тот, В. В. Firstein (red.), *Антропологические данные с вопросу о Великом переселении народов*. Авары и сарматы, Наука, Ленинград // Фирштейн Б. В., 1970, *Сарматы нижнего Поволжья в антропологическом освещении*, в Т. А. Тот, Б. В. Фирштейн, *Антропологические данные к вопросу о Великом переселении народов*. Авары и сарматы, Наука, Ленинград.
- Frînculeasa A., Simalcsik A., Preda B., Garvăn D., 2017, *Smeeni – Movila Mare: monografia unui sit arheologic regăsit*, Cetatea de Scaun, Târgoviște.
- Gătej M., Soficar A., Mirițoiu N., 2007, *Expertiza antropologică a osemintelor umane de la Măriuța-La Movilă (com.Belciugatele, jud. Călărași)*, în Studii de Preistorie, 4, p. 159–169.
- Grosu V., 1995, *Sarmatii în spațiul geto-dacic răsăritean*, în Arheologia Moldovei, XVIII, p. 133-186.
- Hajdu T., Bernert Z., 2007, *Embertani adatok a Tisza-vidék szarmata és gepida korához*, in Tisicum, p. 327-344.
- Hodjaiov T. K., 2000, *Obiciai prednamerennoi deformatii golovi v Srednei Azii*, in *Антропологические и этнографические сведения о населении Средней Азии*, 2, p. 22-45 // Ходжайов Т. К., 2000, *Обычай преднамеренной деформации головы в Средней Азии*, в *Антропологические и этнографические сведения о населении Средней Азии*, с. 22-45.
- Imbelloni J., 1933, *Los Pueblos Deformadores de los Andes. La Deformación Intencional de la Cabeza como Arte y como Elemento Diagnóstico de los Culturas*, in *Anales de Museo Nacional de Historia Natural Bernardino Rivadavia*, 37, 75, p. 209-254.
- Kőhegyi M., Vörös G., 2011, *Madaras–Halmok*, Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszénéről, 1, Szeged.
- Lipták P., 1961, *Germanische Skelettreste von Hács – Béndekpuszta aus dem 5 Jh.*, in *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 13, 1-4, p. 231-246.
- Liptak P., 1980, *Embertan és emberszármazástan*, Tankönyvkiadó, Budapest.
- Mann R. W., Hunt D. R., *Photographic Regional Atlas of Bone Disease: A Guide to Pathologic and Normal Variation in the Human Skeleton*, Charles C. Thomas Publisher, Illinois, Springfield.
- Manouvrier L., 1892, *Determination de la taille d'après les grands os des membres*, in *Revue Ecole Anthropologie*, 2, p. 227–233.

- Martin R., Saller K., 1957-1966, *Lehrbuch de Anthropologie*, Fischer Stuttgart, Stuttgart.
- Mays S., 1998, *The archaeology of human bones*, Routledge, London-New York.
- Mirițoiu N., 2003, *Grăber mit künstlich deformierten Schädeln in Muntenien (p. 204 - 205)*, in Gh. Al. Niculescu (ed.), *Die sarmatische Kultur im Zusammenhang der kaiserzeitlichen archäologischen funde aus Muntenien unter besonderer Berücksichtigung der Funde von Târgșor*, Marburg, p. 177-205.
- Mirițoiu N., 2005, *Arhitectura craniană și deformarea artificială intenționată a craniului*, Lucrare de doctorat susținută la Centrul de Cercetări Antropologice „Francisc I. Rainer” din București, Academia Română.
- Mirițoiu N., 2015, *Arhitectura craniană și deformarea artificială intenționată a craniului (Craniile deformate din România)*, în Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, 66, 3-4, p. 365-375.
- Mirițoiu N., Nicolăescu-Plopșor D., 1978, *Analiza antropologică a osemintelor descoperite în cripta basilicii „simple” (A) de la Tropaeum Traiani*, în Pontica, XI, p. 189-207.
- Miu G., 2007, *Studiul antropologic al scheletelor din necropola sarmatică de la Isaiia*, în Cercetări Istoric, XXI-XXIII, p. 59-73.
- Molleson T., 2007, *A method for the study of activity related skeletal morphologies*, in Bioarchaeology of the Near East, 1, p. 5-33.
- Molnar P., 2006, *Tracing prehistoric activities: Musculoskeletal stress marker analysis of a stone-age population on the Island of Gotland in the Baltic sea*, in American Journal of Physical Anthropology, 129, 1, p. 12-23.
- Morintz S., 1959, *Necotorie voprosi sarmatscogo naselenia v Moldove i Muntenii v sviazi s Focshanskim pogrebeniem*, in Dacia. N.S., III, p. 451-471 // Моринц С., 1959, *Некоторые вопросы сарматского населения в Молдове и Мунтении в связи с Фокианским погребением*, в Dacia. N. S., III, с. 451-471.
- Myszka A., Piontek J., 2012, *Variation of Musculoskeletal Stress Markers in the Medieval Population from Cedynia (Poland) – Proposal of Standardized Scoring Method Application*, in Collegium Anthropologicum, 36, 3, p. 1009-1017.
- Necrasov O., Antoniu S., 1962, *Sur un crâne présentant une déformation dite „macrocéphale”, découvert a Tatina-Spanșov*, in Annales Scientifiques de l'Université de Jassy, 8, 1, p. 115-120.
- Necrasov O., Antoniu S., 1979, *Contribuții la studiul antropologic al populațiilor vechi care au trăit în zona orașului Bârlad*, în Acta Moldaviae Meridionalis, I, p. 19-37.
- Necrasov O., Cristescu M., Antoniu S., 1964, *Studiul antropologic al scheletelor descoperite în necropola de la Smeeni aparținând eneoliticului și vârstei bronzului*, în Studii și Cercetări de Antropologie, I, 1, p. 13-31.
- Necrasov O., Cristescu M., Antoniu S., 1964, *Étude anthropologique des squelettes de Smeeni datant de l'énéolithique et de l'âge du bronze*, in Annuaire Roumain d'Anthropologie, 1, p. 19-28.
- Necrasov O., Cristescu M., Antoniu S., 1967, *Considerații asupra practicii deformării artificiale a craniului și a modificărilor morfologice consecutive*, în Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, 13, 1, p. 35-40.
- Nicolăescu - Plopșor D., 1961, *Antropologisches befunde über die skelettreste aus dem hunnengrab von Dulceanca (Rayon Roșiori)*, in Dacia, N. S., 5, p. 543-548.
- Nicolăescu-Plopșor D., 1979, *Considérations anthropologiques sur les ossements humain trouvés dans les tombes sarmates de Galați*, in Dacia, N.S., XXIII, p. 333-338.
- Ortner D. J., 2003, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Academic Press, Oxford.
- Pálfi Gy., Dutour O., *Activity-induced skeletal markers in historical anthropological material*, in International Journal of Anthropology, 11, 1, p. 41-55.
- Pearson K., 1899, *Mathematic contributions to the theory of evolution. V. On the reconstruction of stature of prehistoric races*, in Philosophical Transactions of the Royal Society, ser. A, 192, p. 169-244.
- Pittard E., Donici A., 1931, *Quelque crânes anciens de Roumanie présentant la déformation macrocéphalique*, in Archives Suisses d' Anthropologie Générale, VI, 1, p. 44-54.
- Popovici S., Mistreanu E., Noroc I., 2015, *Un mormânt sarmatic descoperit la Fîrlădeni (r-nul Căușeni)*, în Arheologia Preventivă în Republica Moldova, II, 1-2, p. 73-76.
- Riskutzia K., 1959, *Antropologhiceskaia ecpertiza ostatkov kostiaka naidennih v sarmatskom pogrebenii v Fokshanah*, in S. Morintz, *Necotorie voprosi sarmatscogo naseleniia v Moldove i Muntenii v sviazi s Fokshanskim pogrebeniem*, Dacia, N.S., 3, p. 470-471 // Ришкучия К., 1959, *Антропологическая экспертиза остатков костяка наценных в сарматском погребении в Фокианах*, в С. Моринц, *Некоторые вопросы сарматского населения в Молдове и Мунтении в связи с Фокианским погребением*, Dacia. N. S., 3, с. 451-471.
- Robb J. E., 1998, *The interpretation of skeletal muscle sites: a statistical approach*, in International Journal of Osteoarchaeology, 8, 5, p. 363-377.
- Simache N. I., Teodorescu V., 1962, *Săpăturile arheologice de salvare de la Smeeni (r. Buzău, reg. Ploiești)*, în Materiale și Cercetări Arheologice, VIII, p. 273-281.

- Simalcsik A., 2015, *Despre deformația craniană intenționată. Referire asupra descoperirii de la Fîrlădeni (r-nul Căușeni)*, în *Arheologia Preventivă în Republica Moldova*, II, 1-2, p. 129-138.
- Trotter M., Gleser G., 1962, *Estimation of stature from long bones of American whites and Negroes*, in *American Journal of Physical Anthropology*, 10, p. 469–514.
- Trotter M., Gleser G., 1958, *A Reevaluation of Estimation of Stature Based on Measurements of Stature Taken during Life and of Long Bones after Death*, in *American Journal of Physical Anthropology* 16, p. 79-123.
- Ubelaker D. H., 1979, *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis and Interpretation*, Taraxacum, Washington D.C.
- Ursulescu N., Kogălniceanu R., 2007, *Necropola sarmatică de la Isaiia (c. Răducăneni, jud. Iași). Date preliminare*, în *Cercetări Istorice*, XXI-XXIII, p. 27-58.
- Velikanova M. C., 1975, *Paleoantropologia prutsko-dneprovskogo mejdurecia*, Nauka, Moskva // Великанова М. С., 1975, *Палеоантропология Пруто-Днепровского междуречья*, Наука, Москва.
- Waldron T., *Palaeopathology*, 2009, Cambridge University Press, Cambridge-New York.
- White T. D., Folkens P. A., 2005, *The Human Bone Manual*, Academic Press, Amsterdam-Boston.
- Zaharia E., Zaharia N., 1962, *Sondajul de salvare din necropola de la Probota*, Materiale, 8, p. 599-606.

Lista ilustrației

- Fig. 1. Smeeni-Movila Mare, mormântul 2. Femeie, 40-45 ani. 1. *Cranium*, norma facială; 2. *Cranium*, norma laterală; 3. *Cranium*, norma verticală; 4. *Cranium*, norma occipitală.
- Fig. 2. Smeeni-Movila Mare, mormântul 3. Bărbat, 40-60 ani. 1. *Cranium*, norma facială; 2. *Cranium*, norma laterală; 3. *Cranium*, norma verticală (traumatism *antemortem*); 4. *Cranium*, norma occipitală.
- Fig. 3. Smeeni-Movila Mare, mormântul 10. Bărbat, circa 40 ani. 1. *Neurocranium*, norma frontală; 2. *Neurocranium*, norma laterală; 3. *Neurocranium*, norma verticală; 4. *Neurocranium*, norma occipitală.

List of illustrations

- Fig. 1. Smeeni-Movila Mare, grave 2. Female, 40-45 years old. 1. *Cranium*, facial view; 2. *Cranium*, lateral view; 3. *Cranium*, vertical view; 4. *Cranium*, occipital view.
- Fig. 2. Smeeni-Movila Mare, grave 3. Male, 40-60 years old. 1. *Cranium*, facial view; 2. *Cranium*, lateral view; 3. *Cranium*, vertical view (*antemortem* trauma); 4. *Cranium*, occipital view.
- Fig. 3. Smeeni-Movila Mare, grave 10. Male, circa 40 years old. 1. *Neurocranium*, frontal view; 2. *Neurocranium*, lateral view; 3. *Neurocranium*, vertical view; 4. *Neurocranium*, occipital view.

